

УДК(UDC) 94-054.72(=161.2)(497.1/2+498)«1914/1939»

ВЛАСЕНКО В. М., ГУЗУН В.

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В КРАЇНАХ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Охарактеризовано національно-демократичне середовище української політичної еміграції у трьох балканських країнах - Болгарії, Румунії та Югославії. Визначено основні структурні одиниці емігрантського уєнерівського руху в цьому регіоні Європи - українські громади та комітети. Проаналізовано діяльність громадсько-політичних і наукових інституцій, через які прихильники Державного Центру УНР діяли в емігрантському середовищі - Братство української державності, Закордонне бюро Української радикально-демократичної партії, Український республікансько-демократичний клуб, Українська головна еміграційна рада, Український науковий інститут у Варшаві. Розглянуто взаємовідносини національно-демократичного середовища української еміграції з державними інституціями Польщі та країн-реципієнтів регіону.

***Ключові слова:** Болгарія, Братство української державності, Державний Центр УНР, політичне середовище, Румунія, українська еміграція, Українська радикально-демократична партія, Український республікансько-демократичний клуб, Югославія.*

Міжвоєнна українська політична еміграція в Європі виникла внаслідок Першої світової війни та революційних подій 1917-1921 рр. на території колишніх Австро-Угорської та Російської імперій. Поза межами Батьківщини опинилося декілька сотень тисяч українців. Під політичною еміграцією ми розуміємо ту її частину, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена й організаційно структурована та сповідувала ідею української державності в різних її формах. В Європі сформувалися політичні центри еміграції. Вони діяли в Австрії, Німеччині, Польщі, Франції та Чехословаччині. У решті країн перебування еміграції сформувалися її периферійні осередки. Найбільші серед них - в країнах Південно-Східної Європи. Основу української політичної еміграції в Болгарії та Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. - Югославія) склали переважно вояки білих армій А. Денікіна та П. Врангеля, в Румунії - козаки і старшини Армії УНР та партизансько-повстанських загонів. Були серед емігрантів і цивільні особи.

У країнах Європи сформувалися різні суспільно-політичні середовища української політичної еміграції. Ця проблема докладно розкрита на рівні політичних центрів еміграції [1-3], уривчасто - в окремих периферійних осередках [4], в тому числі в Румунії [5-7]. Охарактеризовано консервативно-гетьманське середовище української політичної еміграції в країнах Південно-

---

Власенко Валерій Миколайович - доцент, кандидат історичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету. ScopusAuthor ID: 563-3026-3000.

Гузун Вадим - кандидат історичних наук, Румунська академія, Міністерство закордонних справ Румунії.

Східної Європи [8]. Поза увагою дослідників залишилися питання існування інших суспільно-політичних середовищ у периферійних осередках української еміграції. Саме тому автори ставлять за мету розкрити особливості національно-демократичного середовища в країнах Південно-Східної Європи (Болгарія, Румунія, Югославія).

Національно-демократичне середовище міжвоєнної української політичної еміграції репрезентував **Державний Центр Української Народної Республіки** (ДЦ УНР), до складу якого входили уряд, Директорія в особі її Голови та Головного Отамана, армія УНР, державні установи з їхніми службовцями. ДЦ УНР вийшов на еміграцію, маючи всі ознаки легітимності. Правовою основою його діяльності стали закони «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Про Державну Народню Раду Української Народньої Республіки», схвалені Радою Народних Міністрів (РНМ) УНР та затверджені Головою Директорії 12 листопада 1920 р. [12, с. 114-123].

Майже весь міжвоєнний період ДЦ УНР існував без законодавчого органу. Лише у лютому-серпні 1921 р. діяв тимчасовий законодавчий орган або передпарламент - Рада Республіки. Вона була створена на підставі Закону РНМ УНР «Про Раду Республіки», затвердженого Головою Директорії УНР 9 січня 1921 р. [10, с. 23-24]. Очолив Раду Республіки колишній радник НДМ УНР в Румунії І. Фещенко-Чопівський. Вона складалася з представників різних українських політичних партій, громадських та професійних організацій. На першому її засіданні, що відбулося 3 лютого 1921 р., були присутні делегати від народних республіканців, самостійників-соціалістів, селянських соціалістів, соціалістів-федералістів, соціал-демократів, хліборобів-демократів, Спілки залізничників, Спілки поштовиків, Спілки кооператорів та Спілки самоврядування [10, с. 34-35].

Очолював ДЦ УНР в еміграції Голова Директорії (глава держави). До 25 травня 1926 р. ним був С. Петлюра, у 1926-1939 рр. - А. Лівіцький, 1939-1940 рр. - В. Прокопович. РНМ УНР (виконавчий орган ДЦ УНР) керували А. Лівіцький (1920-1921, 1922-1926), П. Пилипчук (1921-1922), В. Прокопович (1926-1939). На чолі МЗС перебували А. Ніковський (1920-1922), Я. Токаржевський-Карашевич (1922-1924), А. Лівіцький (1924-1926), О. Шульгин (1926-1936, 1939-1940), В. Прокопович (1936-1939). Військовим міністром був В. Сальський (1924-1940), державним контролером - І. Кабачків, міністром внутрішніх справ - з 1926 р. О. Лотоцький, потім А. Яковлів, міністром юстиції - А. Яковлів, інформації - Р. Смаль-Стоцький [11, с. 20; 12, с. 459]. Місцем перебування Уряду УНР в еміграції були спочатку польські міста Тарнів (Тарнув) і Ченстохова, а з 1923 р. - одночасно Варшава, Париж та Прага.

Зовнішньополітичну діяльність ДЦ УНР здійснював через свої дипломатичні представництва в окремих країнах. Його репрезентантом у Румунії майже до кінця 1923 р. була Надзвичайна дипломатична місія (НДМ) на чолі з К. Мацієвичем. Одночасно у 1921 р. він керував й Українським посольством в Болгарії. Після ліквідації НДМ УНР в Румунії інформаційно-політичні акції ДЦ УНР у цій країні, за свідченням М. Лівіцького, здійснювали К. Мацієвич та В. Трепке [11, с. 35].

Кость Мацієвич одним з перших виступив за реорганізацію уряду та ДЦ УНР в еміграції. Після невдачі II Зимового походу у листопаді 1921 р. сподівання РНМ УНР та десятків тисяч наших співвітчизників на швидке повернення на батьківщину стали примарними. Важливішою проблемою, що обговорювалася у листуванні К. Мацієвича з С. Петлюрою 1923 р., була справа об'єднання української еміграції на засадах самостійної та соборної держави. К. Мацієвич пропонував створити національний центр (комітет) не зверху, а шляхом громадської ініціативи: «Треба утворити якійсь Український загальний комітет, який би розпочав збирання людей на ново. Ніяка реконструкція нашого Уряду не зможе його поставити знову на чільне місце нашого руху тому, що зараз ніхто не може серйозно ставитися до нас, як до Державної організації... і для Європи зараз такий Комітет матиме більший авторитет, як наш Уряд» [13, с. 71]. Центр повинен утворитися, на думку К. Мацієвича, на базі «представництва, обраного еміграційними з'їздами та різними фактично існуючими і працюючими інституціями, як то громадськими комітетами, філіями Товариства Ліги Націй» у різних країнах [13, с. 81]. До об'єднання могли б увійти прихильники П. Скоропадського, Українського громадського комітету в Празі та ДЦ УНР.

Цей центр повинен був зайнятися спочатку загальними для всієї еміграції справами, наприклад, культурно-освітнього характеру, а потім вже перейти до політичних справ.

Проблема створення національного центру була тісно пов'язана з питанням організації самооподаткування, тобто сплати емігрантами національного податку. Ще у квітні 1923 р. К. Мацієвич писав Голові Директорії УНР, що така система оподаткування була запроваджена у Румунії: «Наше громадянство вже призвичаїлося до неї, бо ми чимало наших справ проводимо за рахунок оподаткування і добровільних даток (внесків - авт.) наших громадян. Свято незалежності України, бюлетені, деяка благодійна допомога і т. и., все це робиться за рахунок громадських коштів. Місія лише розпочинає справу своїм внеском, а всі останні видатки лягають на самооподаткування, так що ідея ця зустрине, я гадаю, цілком свідоме відношення» [13, с. 66-67].

Але така система могла бути життєздатною лише за умови розмежування діяльності установ, які збирають податок, і тих, які використовують його, наприклад, Уряд УНР. К. Мацієвич зауважив: «Нам тут пощастило зберегти авторитет і нашого Уряду, і Місії, але я певен, що коли б ми замість того, аби переводити за рахунок оподаткування окремі галузі праці, перевели на нього утримання Місії, то з цього нічого б доброго не вийшло. Навпаки, ми загубили б і свій авторитет і викликали б серед громадянства розбіжність і роз'єднання» [13, с. 68].

Уряд, на думку К. Мацієвича, слід реформувати відповідно до нових умов. Він мусить тепер керувати вільними і незалежними від нього людьми, а не урядовцями, як це було колись. Тому сила його може бути лише у моральному й інтелектуальному рівнях. Дипломат пропонував С. Петлюрі суттєво скоротити державний апарат й особисто очолити активну групу ДЦ УНР. До неї повинні були б увійти 4 дорадники з найбільш авторитетних і фахових співробітників. Перший опікувався б справами військовими, другий

- фінансово-економічними, третій - зовнішньополітичними, четвертий - внутрішньополітичними. Серед кандидатів - генерал М. Юнаків, П. Чижевський або Є. Лукасевич, М. Василько, А. Яковлів або Я. Токаржевський-Карашевич, В. Прокопович, можливо, А. Ливицький.

З головними ідеями К. Мацієвича щодо реформування Уряду і ДЦ УНР С. Петлюра погодився. Про це свідчать лист С. Петлюри до М. Василька від 20 липня 1923 р. [14, с. 564] та публікації у Бюлетені Пресового бюро НДМ УНР в Румунії [15, арк. 28-29].

Про унерівську орієнтацію більшості українських політичних емігрантів в Румунії свідчать дані як членів ДЦ УНР, так і радянських установ. У грудні 1921 р. начальник Генерального штабу Армії УНР генерал В. Петрів стверджував, що «политический уклон нашей эмиграции в Румынии подходит под программу УНР» [16, арк. 29]. У січні 1923 р. Дипломатичне представництво УСРР в Австрії доповідало 2-му секретарю ЦК КП(б)У Д. Лебідю, що «воинственно организованные эмигрантские группы сосредоточены, гл. образом, в Польше и Румынии (петлюровцы в узком смысле этого слова)» [17, арк. 13]. Из довідки НКЗС УСРР ЦК КП(б)У про українську еміграцію в Європі (не раніше 1 травня 1926 р.) випливало, що «наиболее сильной в материальном отношении и по своему влиянию является петлюровская организация, с центром в Париже. Во главе ее стоят С. Петлюра, А. Левицкий (репрезентирует Петлюру в Польше), Модест Левицкий, Мацеевич (репрезентирует в Чехословакии и Румынии), Славинский, Токаржевский и Садовский. Румынские украинские организации находятся преимущественно под влиянием петлюровского парижского центра (ДЦ УНР - В. В.)» [18, с. 259].

Опосередковано зовнішньополітичну діяльність ДЦ УНР здійснював і через **Українське товариство (прихильників) Ліги Націй** та його філії. Філія УТЛН у Румунії була створена НДМ. Очолювали її співробітники Місії на чолі з К. Мацієвичем. Після ліквідації НДМ ФУТЛН узгоджувала свою діяльність із Громадсько-допомоговим комітетом (ГДК) української еміграції в Румунії. З 1929 р. ГДК, поряд з центральними емігрантськими організаціями в Польщі, Франції та Чехословаччині, об'єднаннями громадських організацій еміграції в Болгарії й Югославії, представляв інтереси ДЦ УНР і всієї еміграції у Дорадчому комітеті Верховного комісара у справах біженців при Лізі Націй. До складу Президії та Контрольної комісії Української головної еміграційної ради (УГЕР), ініціатором створення якої був Уряд УНР в еміграції, входили члени ГДК К. Мацієвич, Д. Геродот і В. Трепке та представник міністра військових справ УНР на Балканах і в Туреччині В. Филонович. Крім того, делегатами конференцій УГЕР, що відбулися у 1929, 1932 та 1934 рр. в Празі, були Б. Цибульський і М. Парашук (Болгарія), Г. Порохівський (Румунія), В. Андрієвський, І. Новицький та П. Чорний (Югославія).

Важливою складовою діяльності Уряду УНР в еміграції були відвідини її членами країн перебування української еміграції. Це робилося з метою з'ясування становища емігрантів, підтримки зв'язку з осередками еміграції, встановлення відносин з громадсько-політичними діячами країн-реципієнтів, вирішення конфліктних ситуацій в унерівському емігрантському середовищі.

Чимало уваги приділялося країнам Південно-Східної Європи.

Влітку 1927 р. з метою встановлення більш щільного зв'язку з «активним елементом» української еміграції на Балканах Болгарію, Румунію та КСХС відвідав начальник 2-ої секції Генерального штабу Міністерства військових справ УНР М. Чеботарів. Між іншим, це викликало непорозуміння з представником міністра військових справ УНР на Балканах, оскільки його про це не попередили [19, с. 231-232].

Наприкінці грудня 1927 р. з Варшави через Болгарію до Сербії виїхав колишній член управи Кубанської Української Національної Ради, міністр юстиції Кубанської Народної Республіки П. Сулятицький. Його метою було вивчення становища і настроїв кубанських козаків у балканських країнах та налагодження з ними й українською еміграцією зв'язку. Міністр військових справ УНР в еміграції просив свого представника на Балканах сприяти П. Сулятицькому у цій подорожі [20, арк. 6]. У Болгарії він відвідав осередки українських емігрантів і кубанських козаків у Софії та Пернику, мав зустрічі з Г. Крупицьким, П. Романюком і Б. Цибульським. У середині січня 1928 р. П. Сулятицький був уже в Югославії, де зустрічався з членами Українського товариства «Просвіта» (УТП) у Белграді та Новому Саді. Саме завдяки йому був встановлений зв'язок В. Филоновича з місцевими прихильниками уряду УНР В. Андрієвським (Белград) та О. Колтоновським (Нові Сад) [20, арк. 17-19, 43-44]. Про результати своєї подорожі П. Сулятицький доповів Уряду УНР в еміграції.

З 16 по 18 червня 1930 р. Голова Уряду УНР в еміграції В. Прокопович перебував у Софії після відвідин Стамбула. У болгарській столиці він провів нараду з членами управи (ради) Української громади в Болгарії, з'ясувавши становище місцевої української еміграції, разом із Б. Цибульським відвідав Л. Шишманову-Драгоманову, поклав квіти на могилу М. Драгоманова [21, с. 12-13]. Приїзд керівника Уряду УНР викликав занепокоєння у прихильників Українського національного козацького товариства в Болгарії. Член цієї організації Ф. Полтавців опублікував статтю у місцевій українській газеті «Незалежність» (1930, ч. 2716), в якій «розкриває плани Франції допомогти Польщі вийти до Чорного моря через одну васальну їй укр. республіку» [22, арк. 2].

19 червня В. Прокопович прибув до румунського міста Джурджу, де зустрівся з членами групи українських емігрантів, які працювали на місцевому цукровому заводі та мали там свій притулок. Він виголосив доповідь про діяльність Уряду УНР [23, с. 12-15]. Наступного дня В. Прокопович прибув до Бухареста, де мав зустрічі з керівництвом ГДК, членами місцевої української колонії та румунськими громадсько-політичними діячами [24, с. 70]. Заступник голови ГДК В. Трепке у листі до К. Мацієвича від 16 липня 1930 р. висловився щодо цієї події так: «Приїзд В[']ячеслава К[остянтиновича], як виявляється все більше, мав значіння для нашої еміграції далеко сильніше, ніж ми того сподівались. Тут вияснилось на практиці, яке-то має значіння персональний контакт наших керуючих кол з масами, і як сего нам досі бракувало. Се вплинуло на наших людей, як певне заря[д]ження акумулятора, а сама особа В[']ячеслава К[остянтиновича] зробила на нашу еміграцію зачаровуюче враження, хоч на мій погляд

прем'єрові ліпше бути більш твердому і з більшою виразністю волі (се мое враження). В[ґ'ячеслав] К[остянтинович] се видимо кришталева людина, навіть занадто чесна і порядна для наших часів і нашої діяльності, але з другого боку присутність таких людей в Уряді притягає до него симпатії навіть не свідомо. Нам було ніяково, що завдяки своїй даній праці для підтримки існування ми не могли оказати йому, може, всієї належної йому уваги» [25, арк. 94-94зв].

В. Трепке повідомляв, що Голова Уряду УНР справив гарне враження на румунські політичні кола, проте особистої зустрічі з Прем'єр-Міністром Румунії Юліу Маніу (Iuliu Maniu) не відбулося, імовірно, щоб не «дратовати "гусей совітських", яких тут все ж таки побоюються» [25, арк. 94зв].

Більш тривалою та насиченою зустрічами була подорож міністра військових справ УНР улітку 1931 р. до Румунії та Болгарії. 24-25 червня В. Сальський перебував у Бухаресті, де знайомився із матеріальним і правовим становищем та моральним станом української військової і цивільної еміграції, цікавився взаємовідносинами з румунською владою та місцевим населенням. Інформацію про політичні аспекти життя еміграції подав йому В. Трепке, громадські - Д. Геродот, військові - Г. Порохівський. Тоді ж було заплановано відвідати декілька українських громад та зустрітися з румунськими громадсько-політичними діячами після його повернення з Болгарії [26, с. 19].

26 червня у супроводі свого представника в Румунії Г. Порохівського міністр прибув до м. Джурджу, де до нього на зустріч прийшло 60 українських емігрантів та близько 10 донських і кубанських козаків, а також шеф місцевої військової групи емігрантів В. Мельник та голова «Просвіти» О. Коряко. Міністр докладно поінформував присутніх про міжнародний аспект «українського питання», заходи Уряду УНР щодо його вирішення та становище населення в УСРР [27, с. 20-21]. Наступного дня він виїхав до Болгарії.

28 червня в Софії представник міністра в Болгарії Б. Цибульський доповів В. Сальському про громадсько-політичну ситуацію в емігрантському середовищі. Наступного дня міністр зустрівся із членами Української громади в Болгарії, а 30 червня виголосив доповідь «Перспективи збройної боротьби за незалежність України» на зібранні представників української колонії в болгарській столиці. Доповідь викликала великий інтерес не тільки серед української еміграції, але і російської. Про це свідчать її аналіз на сторінках російської газети «Наша жизнь» та критичні відгуки на сторінках опозиційних до ДЦ УНР українських газети «Незалежність» [28, с. 3-4] та журналу «Розбудова нації» [29, с. 197-198]. 1 липня відбулися загальні збори УГ в Болгарії, в яких взяв участь міністр. Була обрана нова управа Громади на чолі з М. Паращуком. 2 липня В. Сальський у супроводі Б. Цибульського відбув до Варни, де наступного дня виголосив доповідь на таку ж тему, що і в Софії, перед членами Культурно-просвітнього товариства ім. Т. Шевченка. 4 липня через Русе, де зустрівся з керівником місцевої української групи О. Реківим, міністр виїхав до Румунії [30, с. 24-26].

5 липня В. Сальський відвідав Українську громаду в Гевані (нині в межах міста Пітешть) [31, с. 13-17] та провів нараду з представниками ГДК

й Української громади в Бухаресті, на якій розповів про діяльність Уряду УНР на міжнародній арені, становище в УСРР та Східній Галичині [32, с. 11-18]. 6-7 липня міністр зустрівся з румунськими громадсько-політичними діячами, а 8 липня - з групою українських емігрантів у м. Бакеу [33, с. 11-13].

Член Уряду УНР в еміграції Р. Смаль-Стоцький двічі відвідав Болгарію. Вперше він приїхав до Софії з нагоди заснування Українсько-Болгарського товариства в лютому 1932 р. У приміщенні Слов'янського товариства виголосив болгарською мовою доповідь «Україна і Болгарія». На цьому заході були присутні колишні міністри П. Стайнов, Г. Василев, Д. Казасов, посол Польщі в Болгарії А. Тарновський, секретар Посольства Румунії в Болгарії, професори державного та вільного університетів у Софії, болгарські письменники, митці, громадські діячі, місцева і зарубіжна преса, представники російської еміграції [34, с. 33-34]. Вдруге професор прибув до Софії 21 квітня 1936 р. як делегат УГЕР для вирішення конфліктної ситуації між М. Паращуком та Я. Малиновським [35, с. 228-229].

Восени 1932 р. міністр закордонних справ УНР в еміграції, голова УГЕР О. Шульгин використав привід участі у відкритті пам'ятника на могилі М. Драгоманова в Софії для відвідин осередків української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. Прямуючи територією Югославії наприкінці жовтня, він на один день зупинився в Белграді, де зустрівся з керівництвом Української громади в особі О. Зіверта та В. Андрієвського.

29 жовтня О. Шульгин прибув до Софії, де наступного дня у великій залі Болгарської академії наук взяв участь в урочистому засіданні, присвяченому М. Драгоманову, та відкритті пам'ятника на його могилі. Під час свого 6-денного перебування в Софії О. Шульгин мав можливість зустрітися з керівництвом Української громади в Болгарії й Українсько-Болгарського товариства, відновити свої старі знайомства і нав'язати нові з болгарськими політичними діячами, науковцями і літераторами та представниками дипломатичного корпусу. 3 листопада голова Українсько-Болгарського товариства професор М. Арнаудов влаштував урочистий прийом на честь українського гостя. В ньому взяли участь послы Польщі та Чехословаччини в Болгарії, колишні міністри Г. Василев і Д. Казасов, професори Софійського університету І. Георгов, О. Балабанов, Б. Йоцов, Б. Філов, С. Младенов, директор Етнографічного музею С. Костов, літератор Д. Неміров, літературний критик Й. Бадев, Л. і Д. Шишманови, М. Паращук, Г. Крупицький та інші. О. Шульгин виступив з промовою, в якій розповів про український національно-визвольний рух та сучасне становище в УСРР. Він виголосив також доповідь на зустрічі з українськими емігрантами у приміщенні УГ в Болгарії. В ній взяли участь представники різних українських громадських організацій і політичних груп. Після виступу міністра відбулася його дискусія з резидентом ОУН в Болгарії І. Шиманським. У Софії О. Шульгин провів низку нарад з членами УГ щодо створення Союзу українських організацій в Болгарії та надання допомоги емігрантам з боку Офісу Нансена.

5 листопада О. Шульгин прибув до Бухареста, де наступного дня на засіданні ГДК виголосив доповідь про акції Уряду УНР у міжнародних організаціях. Відбулися його зустрічі з членами Української парламентарної

репрезентації в Румунії сенаторами Д. Маср-Михальським, В.-С. Сас-Залозецьким та Ю. Сербинюком, княгинею А. Кантакузино, депутатами румунського парламенту Пілатом та Крачуном [36, с. 15-17].

Потім на запрошення В.-С. Сас-Залозецького О. Шульгин відвідав Чернівці. Кількаденне перебування на Буковині було відзначене лекцією про М. Драгоманова у приміщенні Народного дому, зустрічами з представниками українських громадських організацій, місцевої преси, міністром Буковини Т. Савчук-Савяну та письменницею О. Кобилянською [37, с. 11-13].

Важливою складовою діяльності ДЦ УНР в еміграції було налагодження союзницьких відносин з урядом II Речі Посполитої Польської, які базувалися на Варшавському договорі 1920 р. Польща, на думку останнього Президента УНР в еміграції М. Плав'юка, як союзниця у боротьбі проти більшовицької Росії, мала зобов'язання перед Урядом УНР допомогти йому повернутися до влади в Україні. Зрозуміло, що Польща переслідувала свій власний державний і національний інтерес. Цей союз не приніс очікуваних для України результатів, але українська сторона дотримувалася взятих зобов'язань, включно із розвідувальною діяльністю [38, с. 5]. Активізація співпраці розпочалася 4 серпня 1926 р. після звернення Президента й Уряду УНР до маршала Ю. Пілсудського з меморандумом, в якому пропонувалося відновити українсько-польський альянс. Восени того ж року обидві сторони досягли порозуміння. З того часу і до початку Другої світової війни співпраця здійснювалася у галузі дипломатії, розвідки та контррозвідки [12, с. 460].

Завдяки матеріальній підтримці Польщі з другої половини 1926 р. активізувалася робота Міністерства військових справ УНР. Генеральний штаб був поділений за напрямками роботи на 3 секції (відділи). 1-ша секція на чолі з полковником А. Кметою займалася перереєстрацією колишніх вояків Армії УНР. Важливим кроком у формуванні організаційної структури уенерівської еміграції в країнах Європи стало створення українських громад, на основі яких або паралельно почали діяти товариства колишніх вояків Армії УНР. 17 січня 1925 р. у Празі відбувся з'їзд представників військових гуртків, який заклав Український військовий союз (УВС). Його почесним головою обрали генерала М. Омеляновича-Павленка, головою - полковника О. Шаповала. Проте великої активності Союз не виявив і складався тоді лише з Військового товариства імені гетьмана Пилипа Орлика. У березні того ж року до УВС вступив Український гурток ім. М. Драгоманова в Болгарії, інтереси якого в ньому представляв В. Филонович. У планах Союзу було об'єднати українську військову еміграцію не лише Чехословаччини, але й Болгарії, Німеччини, Польщі, Румунії, Франції та Югославії. Проте ці плани виявилися нездійсненими, оскільки їх виконували вже ДЦ УНР та центральні організації еміграції в окремих країнах, наприклад, ГДК у Румунії. До того ж, Український союз хліборобів-державників у Чехословаччині хотів взяти під свій контроль УВС. У жовтня 1926 р. голова Союзу вийшов із його складу. Невдовзі УВС припинив своє існування [39, с. 20-21].

10 жовтня 1926 р. в Подєбрадах відбулися установчі збори Товариства бувших вояків Армії УНР, в яких взяли участь 82 особи. Було прийнято статут організації й обрана управа у складі А. Кмети (голова), З. Івасишина, Г. Скубія, В. Шевченка та Є. Гловінського. 17 жовтня управа підготувала проект статуту

Союзу організацій бувших вояків Армії УНР (СОБВА) і надіслала його різним українським військовим організаціям. 6 листопада 1926 р. у Празі відбувся установчий з'їзд Союзу. Згодом до нього почали долучатися щойно створені військові організації. У березні 1927 р. до управи СОБВА на чолі з А. Кметою були обрані представники 6 організацій, в т. ч. В. Филонович від Української громади ім. М. Драгоманова в Болгарії та Франції (єдина організація). Управа Союзу висунула ідею створення європейського об'єднання всіх організацій колишніх вояків Армії УНР з Болгарії, Румунії, Польщі, Франції, Чехословаччини та Югославії [39, с. 24]. Навесні 1928 р. до складу СОБВА долучилися члени групи українських емігрантів у м. Великий Бечкерек (Югославія). Восени того ж року вони створили нелегальне «Товариство вояків українців імені Гетьмана Петра Дорошенка», статут якого наступного року затвердив В. Сальський. На облік у Союзі стали і деякі члени філії УТП у Новому Саді.

1 травня 1928 р. у Празі відбувся 1-й звичайний з'їзд СОБВА, в якому взяли участь 43 делегати від товариств бувших вояків Армії УНР в Подєбрадах (116 членів) і Празі (28), Громади старшин 6-ої Січової стрілецької дивізії (127), Товариства запорожців в Подєбрадах (33), Товариства імені Гетьмана Пилипа Орлика в Празі (23) та Українського гуртка ім. М. Драгоманова в Софії (102). На з'їзді виникли суперечки щодо способу організації вояків - у товариствах чи по дивізіях [40, с. 39-40]. Згодом додалися непорозуміння управи СОБВА з Українським республікансько-демократичним клубом, який через своє бюро праці допомагав колишнім воякам після закінчення вищої освіти у Чехословаччині працевлаштуватися в інших країнах. Клуб закидав Союзу спробу «витворення якоїсь особливої ідеології..., якоїсь військової диктатури» [41, арк. 67, 95-95зв].

Ситуація змінилася після того, як 12 травня 1930 р. Земський уряд у Празі затвердив статут Союзу, згідно з яким усі члени організацій Союзу в Чехословаччині стали його членами як фізичні особи, залишаючись у своїх попередніх об'єднаннях по товариствах і дивізіях, але лише для взаємної моральної підтримки та внутрішнього зв'язку. Українські товариства з балканських країн не мали права членства в Союзі. Навесні 1934 р. кількість членів СОБВА порівняно з 1927 р. зменшилася у 4 рази, оскільки емігранти з Болгарії були позбавлені членства, більшість випускників українських і чеських вищих шкіл виїхала до Польщі, Румунії та Франції [40, с. 39-41].

Реєстрації старшин, підтримання з ними постійного зв'язку та постачання їм відповідної літератури було недостатньо для того, щоб мати кадри для відновлення українських збройних сил. Бракувало постійної служби в армії. На початку 1920-х рр. українськими дипломатами робилися спроби влаштувати українських старшин на навчання до іноземних військових шкіл. У 1921 р. голова військової секції НДМ УНР генерал С. Дельвіг домовився з румунським Генеральним штабом про прийняття на курси пілотажу поручика Остроградського, до Військової академії Генерального штабу армії Румунії - члена цієї секції сотника Я. Чайківського [42, с. 141-142]. НДМ УНР оплатила їхнє навчання. Обидва успішно закінчили заклади. У 1922-1923 рр. українські старшини О. Іванов, А. Кмета, І. Орлов-Орленко та В. Шевченко, які перебували у таборах для інтернованих

на території Польщі, за рекомендацією С. Петлюри листувалися з головою НДМ УНР в Румунії щодо вступу до румунської Військової академії Генерального штабу. Румунська сторона погодилася прийняти 1 особу на навчання до Академії, а 3 - на курси румунської мови з перспективою вступу до Академії, але за умови оплати навчання. К. Мацієвич погодився допомогти лише за наявності у претендентів власних коштів для прожитку в країні. Влітку 1923 р. утримання однієї людини в Румунії складало 4,5 тис. леїв або 18-20 американських доларів на місяць [43, арк. 42-42зв, 144]. Незважаючи на намагання К. Мацієвича і В. Трепке, справа прийому на навчання українських старшин не була вирішена.

У вересні 1923 р. сотники І. Орел-Орленко та В. Шевченко пропонували Уряду УНР програму військової підготовки української еміграції, якою передбачалося створення Генерального штабу, Фонду оборони та таємної військової академії в одній з країн-реципієнтів (Польща, Румунія, Чехословаччина) [18, с. 155-156]. Але тоді програма не була реалізована.

Уряд УНР в еміграції також намагався примістити українських старшин до армій Італії, Польщі, Румунії, Франції та Чехословаччини. Проте на це відгукнулася лише Польща, де в діючій армії служило близько 100 «контрактових» старшин [11, с. 24-25]. У 1927 р., за поданням В. Сальського, 10 особам пропонувалося навчання в польській Академії Генерального штабу. Серед кандидатів - О. Алмазов, О. Іванов, А. Кмета, О. Костюченко, К. Реутів, В. Филонович та інші [44, арк. 228]. Представник міністра військових справ УНР на Балканах відмовився, оскільки ще навчався у чеській Вищій технічній школі [41, арк. 66-66зв].

Польська сторона також пропонувала навчання на старшинських курсах («школа підхорунжих»). У 1927 р. в Болгарії виявили зацікавленість у цьому М. Колесник та Ю. Полтавченко. Термін навчання - 2-3 роки залежно від фаху. Умови вступу - наявність «атестату зрілості» або 7 класів гімназії та автобіографія. На початку 1928 р. з претендентами узгоджувалися умови переїзду до Польщі [20, арк. 2]. Але обидва так і не реалізували свої плани.

У березні 1927 р. В. Филонович запропонував В. Сальському ідею відкриття в Болгарії заочних курсів старшин і підстаршин. Це, на його думку, «бодай трохи ознайомить нашу еміграцію в Б[олгарії] з нашою армією і тісніше з нею зв'яже». Представник міністра військових справ УНР на Балканах просив на це дозвіл, поради та відповідних підручників. В. Сальський погодився, запропонувавши розробити проект таких курсів спільно із СОБВА [45, арк. 7зв, 37зв, 40зв].

У липні того ж року В. Филонович надіслав до відпоручників у Болгарії лист з пропозицією з'ясувати можливість заснування курсів заочної військової освіти та кількість бажаючих їх пройти. Він повідомив, що такі курси будуть відкриті в кожному товаристві, яке входить до складу СОБВА. Головною їх метою, на думку В. Филоновича, є «провадження студій бойової діяльності різних родів зброї сучасного війська, статуту польової служби і загальної тактики». Обіцяв надсилати спеціальну літературу, підручники та завдання для перевірки, просив організувати гуртки бажаючих навчатися, з'ясувати можливість залучення лекторів та керівника курсів з числа самих емігрантів. Для бажаючих пройти курси

необхідно було заповнити реєстраційну картку з інформацією про ранг, освіту, в якій армії перебував, коли вийшов на еміграцію, чи служив в Армії УНР тощо [45, арк. 44зв].

У 1928 - на початку 1929 рр. відбувалося формування груп, визначення керівників і лекторів, розробка програми курсів, придбання військових статутів та літератури. Ініціатива В. Филоновича поширилася не тільки на Болгарію, але і Польщу, Туреччину, Францію, Чехословаччину й Югославію. У цей період було створено декілька десятків навчальних груп. Про це свідчить номер (25) «шкільної» групи в Болгарії, яку міністр військових справ УНР привітав з новим (1928) роком [46, арк. 5]. Навесні 1929 р. у Болгарії навчальні групи були сформовані на Балабанівській фабриці у м. Кочериново (керівник групи П. Гайдим), Софії (Г. Крупицький), в Югославії - у містах Великий Бечкерек (М. Мельничук), Нові Сад (О. Колтоновський), Смедерево (П. Чорний) [47, арк. 58].

Головною перешкодою для організації цих курсів була відсутність відповідної літератури та статутів українською мовою. В. Филонович просив відпоручників повідомити про можливість придбання військової літератури болгарською [45, арк. 76], польською [41, арк. 117], російською [47, арк. 156] мовами або переклад її на українську. Вихід з цієї ситуації В. Филонович бачив, по-перше, у формуванні «мандрівних бібліотек», коли збирався комплект необхідної літератури і надсилався одній групі, а після її вивчення (2-3 місяці) передавався наступній [48, арк. 51]. В. Филонович надіслав до Болгарії та Югославії декілька таких бібліотек. По-друге, він домовився, щоби прочитані на курсах у Празі та Подебрадах лекції у друкованому вигляді надходили для груп у Болгарії та Югославії. Йдеться про лекції з історії України М. Славінського та підривної справи, зв'язку, зведення фортифікаційних об'єктів, маскування і самоокопування полковника П. Крицького. В. Филонович звертався до О. Шульгина з пропозицією збільшити наклад посібника «Історія України» М. Славінського, що був виданий УГЕР, для поширення серед української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. Міністр військових справ УНР передавав В. Филоновичу й окремим керівникам груп навчальну літературу та військові статuti із власної бібліотеки, зокрема, «Современный бой небольшого отряда», «Поход, отдых и бой по опыту текущей войны», «Элементарная тактика / курс военных и юнкерских училищ» М. Анісімова, Муштровий (стройовий) статут і Муштровий статут артилерії Армії УНР та інші [49, арк. 155-157]. По-третє, на сторінках журналу «Гуртуймося» публікувалися матеріали, розраховані на слухачів курсів заочної військової освіти [47, арк. 156].

Розпочиналися курси з вивчення військових статутів, що давало можливість опанувати військову термінологію та команди, потім вже вивчали тактику, спеціальні військові дисципліни, сучасні види зброї та озброєнь (авіація, танки, гази тощо).

Зауважимо, що військове керівництво російської еміграції також намагалось зберегти військовий контингент для повернення в Росію. У липні 1930 р. генерал П. Краснов звернувся до короля Югославії Александра з пропозицією створити у складі югославської армії російські

частини із своїми статутами та керівництвом [50, л. 48]. Незважаючи на відмову короля, російські генерали продовжували запроваджувати різні форми навчання для емігрантів.

Функції 2-гої секції Генерального штабу Міністерства військових справ УНР в еміграції полягали у розвідувальній і контррозвідувальній діяльності та поширенні на території України пропагандистської літератури. У 1926-1928 рр. її очолював полковник М. Чеботарів, 1928-1935 рр. - генерал В. Змієнко. Представники міністра військових справ УНР на Балканах В. Филонович та в Румунії Г. Порохівський співпрацювали із В. Змієнком, не будучи штатними співробітниками секції. З документів Міністерства внутрішніх справ й охорони народного здоров'я Болгарії, тексти яких наводить у своїй роботі болгарський журналіст П. Мангачев, випливає, що Я. Малиновський і М. Паращук були агентами польських спецслужб [35, с. 227]. Про те саме йдеться у монографії В. Павленко [51, с. 172]. Ймовірно, інформатори поліції робили такий висновок на основі того, що обидві особи були представниками «пропольського» Уряду УНР в еміграції й отримували грошову допомогу від Посла Польщі в Болгарії.

Архівні матеріали та наукові розвідки свідчать, що в деяких країнах представники уенерівської еміграції співпрацювали одразу з двома або трьома розвідками. За даними дослідників історії українських спецслужб в еміграції В. Сідака та В. Вронської, Г. Порохівський і Д. Геродот співробітничали не тільки із 2-гою секцією українського Генштабу, але і з румунською розвідкою (2-й відділ румунського Генштабу, з 1933 р. - Спеціальна Служба Інформації - «Сервіціул Спеціал де Інформаці» (Serviciul Special de Informații - SSI) [52, с. 68-69; 53, арк. 83-84]. З 1939 р. Г. Порохівський працював і на німецьку розвідку, а Д. Геродот - на французьку [53, арк. 131-132, 146].

3-тя секція Генерального штабу займалася пропагандистською діяльністю. Нею керували спочатку І. Базяк, а потім П. Сікора. Офіційно вони не входили до складу української спецслужби, але мали до неї безпосереднє відношення, виконуючи допоміжну функцію. 29 квітня 1929 р. П. Сікора звернувся листовно до В. Филоновича з пропозицією допомогти поширити на території УСРР і СРСР часопис «Незалежна Україна», що виходив у Женеві, та різноманітні відозви. Він пропонував це робити через «наших людей» у Стамбулі та Варні. Одночасно обіцяв надсилати журнал українським емігрантам у Болгарії, Туреччині та Югославії по 15 екземплярів на кожну країну [48, арк. 169-169зв].

7 травня 1929 р. В. Филонович повідомив П. Сікорі, що транзит літератури через Стамбул вже діє і ним можна скористатися. Питання про її транспортування через Варну обіцяв з'ясувати. Він погодився отримувати літературу спочатку в Празі, а далі самому переправляти відповідно до Стамбула та Варни. Восени 1929 р. у листуванні П. Сікори з В. Филоновичем вже йшлося про транспортування літератури в СРСР через Стамбул, Варну і Персію та постачання відповідних матеріалів українським емігрантам у Болгарії, Китаї (Харбін), Персії, Туреччині та Югославії [54, арк. 15, 202].

Польська сторона фінансово підтримувала Уряд УНР, окремі його відомства, військові організації емігрантів, уенерівську періодику тощо. Питаннями співпраці з уенерівською еміграцією займалася 2-га експозитура

(«двуйка») II відділу Генерального штабу Військового міністерства Польщі. Так, у 1935 р. із щомісячного загального бюджету на уенерівську еміграцію у 23 тис. злотих на відділення українців у Болгарії виділялося 450 злотих, Румунії - 400, військові організації в Югославії - 340, Румунії - 240, видання журналів «Гуртуймося», «За державність», «Манчжурський вісник», «Ми», «Тризуб» і «Табір» - 4 689, Український науковий інститут у Варшаві - 475 злотих тощо. Крім того, польською розвідкою виділялися персональні щомісячні виплати. Так, у 1935 р. військовий міністр УНР В. Сальський щомісяця отримував 680 злотих, його представник у Румунії Г. Порохівський - 190, представник на Балканах і в Туреччині В. Филонович - 150 злотих [52, с. 52-53]. Зауважимо, що у 1931 р. щомісячна виплата В. Филоновичу у 150 злотих дорівнювала 2 250 чеським коронам, з яких на утримання Б. Цибульського витрачалося 600 корон, пресовий фонд журналу «Гуртуймося» - 600, поточні справи в Болгарії - в середньому 600-800, в Югославії - 300-500 корон. Тобто коштів для прожитку не вистачало, тому В. Филонович вимушений був шукати собі додатковий заробіток [55, арк. 100].

Для здійснення роботи в окремих країнах Міністерство військових справ УНР запровадило посаду свого представника. У 1927 р. спочатку відпоручником, а 1931 р. представником міністра військових справ УНР в Болгарії став полковник Б. Цибульський. У грудні 1927 р., коли справа із легалізацією Української громади в Болгарії просувалася дуже повільно, В. Филонович рекомендував Б. Цибульському звернутися до військового аташе Посольства Польщі в Болгарії за допомогою у цій справі. «Цей пан в силу своїх службових обов'язків зараз же звернеться за інструкціями до Варшави, а там уже все зроблять, що треба» [45, арк. 66]. Наприкінці січня - на початку лютого 1928 р. у справі легалізації УГ з Послом Польщі в Болгарії В. Барановським двічі зустрічався П. Сулятицький і один раз М. Паращук. Польський дипломат обіцяв порушити це питання на зустрічі з Прем'єр-Міністром Болгарії А. Ляпчевим [46, арк. 42зв].

У червні 1930 р. Послом Польщі в Болгарії став А. Тарновський. Він надавав матеріальну допомогу представнику міністра військових справ УНР в Болгарії на конкретні справи. Так, у грудні 1930 р. дипломат передав Б. Цибульському 5 тис. левів на відкриття й облаштування бібліотеки-читальні [56, арк. 52-52зв], у жовтні 1931 р. - Українській громаді стільки ж [55, арк. 106зв]. Згодом грошова допомога стала фіксованою і щомісячною. У Софії А. Тарновський періодично зустрічався з Б. Цибульським і М. Паращуком, а коли приїздив до Варшави, то мав зустрічі з А. Лівицьким та В. Сальським. Зі слів міністра військових справ УНР польський дипломат був задоволений ситуацією в уенерівському емігрантському середовищі, але висловив занепокоєння щодо конфлікту між Б. Цибульським і М. Паращуком та просив міністра приїхати в Болгарію для його вирішення. Після відвідин В. Сальським Софії було вирішено розмежувати їхні повноваження. М. Паращук відповідав за українську справу в Софії, Б. Цибульський - в провінції [55, арк. 132].

Після розмежування повноважень грошові кошти на розвиток української справи в Болгарії як від Уряду УНР, а фактично від Польщі, так і Посла Польщі в Болгарії отримував М. Паращук, а Б. Цибульський мав лише фіксовану суму як представник міністра військових справ УНР в цій країні.

Оскільки для виконання своїх функцій Б. Цибульський звільнився з попередньої роботи, то В. Филонович призначив йому платню спочатку у розмірі 400 чеських корон або 1 600 болгарських левів щомісяця (прожитковий мінімум) [57, арк. 239]. Пізніше ця сума зросла на 200 корон. Кошти (болгарські леви, іноді американські долари і чеські корони) від міністра військових справ УНР надходили поштою безпосередньо або через його представника на Балканах. Для конспірації гроші у листуванні називалися «брошурами», наприклад, 150 брошур означало 150 злотих або чеських корон [48, арк. 111]. Отримувачі коштів звітували про їх витрачення (копії накладних, товарні чеки тощо).

Після від'їзду з Болгарії Б. Цибульського до цієї країни прибув співробітник 2-ої секції Генштабу Я. Малиновський, який невдовзі фактично став представником Міністерства військових справ УНР в Болгарії. Боротьба за лідерство та грошове забезпечення між М. Парашуком та Я. Малиновським, яка призвела до роз'єднання унерівської еміграції в Болгарії, змусила Уряд УНР через УГЕР розмежувати їхні повноваження. Оскільки обидва представляли Уряд УНР, то М. Парашука підпорядкували міністру закордонних справ УНР О. Шульгину, призначивши його пресовим представником МЗС УНР в Болгарії [58, арк. 74], а Я. Малиновського - міністру військових справ В. Сальському, а фактично В. Змієнку. М. Парашук відповідав за розвиток Українсько-Болгарського товариства та зв'язки із болгарською громадськістю, Я. Малиновський - за Українську громаду в Болгарії та Союз українських організацій в Болгарії. На думку В. Филоновича, «антиунерівський дух організації [УГ в Болгарії - авт.] надав п. П[арашук] як помсту головне п. Р[оману] С[маль]-С[тоцькому] і Урядові за відкликання його від громадських справ, а головне від права одержання грошової допомоги» [58, арк. 189].

Представники міністра військових справ УНР у балканських країнах могли мати в окремих населених пунктах або регіонах своїх помічників - «відпоручників», через яких здійснювався зв'язок з групами емігрантів, поширювалася українська література та преса, засновувалася бібліотека-читальня, організовувалися культурні акції тощо. На покриття витрат у цих справах представники міністра військових справ на Балканах і в Болгарії виділяли їм невеликі кошти. Головними завданнями відпоручників, на думку В. Сальського, спочатку були, по-перше, організація гуртків українознавства, по-друге, пояснення емігрантам ідейно-політичного змісту подій 1917-1921 рр. в Україні, по-третє, інформування емігрантів про тогочасні події міжнародного й емігрантського життя [55, арк. 102].

Суть відпоручництва В. Филонович виклав у листі до П. Чорного від 13 липня 1929 р.: «Оскільки я опікуюся справою допомоги організації нашої еміграції на Балканах, в Туреччині та Персії, то мені потрібна в кожному осередку відповідна людина. Маю вже таких довірених людей чимало. Вони зв'язані через мене з нашим Урядом УНР. Головне завдання - допомогти нашим людям організуватися. Зрозуміло, що всі ми тут на еміграції повинні бути готовими до головної нашої цілі - визволення нашого Рідного Краю.

Оскільки Ви погодилися на відпоручництво, то ж я можу надсилати Вам матеріали щодо прийняття наших людей до складу армії УНР. Згодом

вишлю вам анкети, які треба заповнити тим, хто бажає вступити¹. Проте нас цікавить не кількість, а якість.

Висилаю вам на ваші видатки 150 дін[арів], просив би на кожне перше число місяця надсилати мені справоздання про витрачені гроші та прикласти до нього виправдовуючі документи. Сюди входять Ваші поїздки, кореспонденція і т. д.» [48, арк. 25-26].

За пропозицією В. Филоновича в Югославії відпоручники збиралися на наради, на яких обговорювалися плани діяльності. Так, 5 серпня 1928 р. у Белграді відбулася нарада за участю В. Андрієвського, М. Денежного, О. Колтоновського та О. Петренка, на якій йшлося про план майбутньої роботи, поширення мережі відпоручників, протидію акціям М. Зоц-Кравченка [46, арк. 277].

Зазвичай відпоручники згодом очолювали легальні і нелегальні громадські організації української еміграції. У 1929 р. в Болгарії відпоручниками були полковники Б. Цибульський (Софія) та О. Реків (Русе), сотники П. Романюк (на Балабанівській фабриці) та Ю. Кукулєвський-Плачковський (Перник), Г. Огієнко (Пірін), Я. Бугаїв (Дупниця), в Югославії - В. Андрієвський (Белград), М. Мельничук (Великий Бечкерек), О. Колтоновський (Нові Сад), П. Чорний (Смедерево) та О. Петренко (Скоп'є) [58, арк. 46]. Згодом з'являлися нові відпоручники.

Посольство Польщі в Югославії також допомагало українським емігрантським організаціям матеріально. В. Филонович у листі до відпоручника П. Чорного від 27 липня 1931 р. повідомив, що новопризначений (з 16 червня 1931 р.) Посол В. Гюнтер (Władisław Gunther-Sczwarzburg) хоче зустрітися з представниками організованої української еміграції в Югославії та за наказом маршала Ю. Пілсудського надати їм грошову допомогу. Вести переговори з польським дипломатом міністр військових справ УНР в еміграції уповноважив П. Чорного [59, арк. 183]. Зустріч відбулася 5 серпня 1931 р. у приміщенні Посольства. Виконуючи настанови В. Филоновича, відпоручник розповів про кількість українських емігрантів в країні, діяльність українських громадських організацій, готовність емігрантів боротися за «відродження Самостійної Української Держави, незалежної од Москви». Від запропонованої допомоги у 3 тис. динарів П. Чорний відмовився, посилаючись на відсутність дозволу на це з боку В. Филоновича та В. Сальського. Польський дипломат пообіцяв владнати питання допомоги під час зустрічі з А. Лівіцьким у Варшаві [59, арк. 198-200зв].

Наступний візит П. Чорного до Посла Польщі в Югославії відбувся 16 вересня 1931 р. Приводом до зустрічі стала трагічна подія - вбивство у Трускавці відомого польського політика, одного з діячів прометеїзму Т. Голувки. Вислухавши інформацію відпоручника щодо вшанування у енерівською еміграцією пам'яті Т. Голувки (публікації в «Тризубі»), обговорили перспективи поширення мережі українських громадських організацій в Югославії. Польський дипломат пообіцяв доповісти про це

¹ Йшлося не тільки про вступ до Союзу організацій бувших вояків Армії УНР, але і взяття на облік військових, готових до майбутньої боротьби за визволення України на чолі з Урядом УНР в еміграції. У 1929 р. В. Филонович зібрав анкети на 780 таких осіб з Болгарії та Югославії та передав їх генералу В. Змієнку. Див.: ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 275, арк. 211.

своєму уряду і надав одноразову грошову допомогу в 1 тис. динарів на культурно-освітні справи та придбання літератури, пообіцявши визначити розмір допомоги після зустрічі з А. Ливицьким [55, арк. 16-16зв, 59-60].

ДЦ УНР в еміграції спирався у своїй діяльності на **Українську радикально-демократичну партію**. Під час виходу Уряду УНР на еміграцію наприкінці 1920 р. більшість його складу належала саме до цієї партії. В еміграції активно співпрацювали з ДЦ УНР такі її члени, як Є. Гловінський, І. Кабачків, К. Мацієвич, І. Мірний, О. Лотоцький, В. Прокопович, Ф. Слюсаренко, О. Саліковський, М. Славінський, І. Фещенко-Чопівський, П. Чижевський, О. Шульгин, А. Яковлів та інші. Незважаючи на невелику кількість своїх членів в еміграції, УРДП зуміла виробити певну організаційну структуру. Спочатку головним її осередком була Австрія, потім - Польща та Чехословаччина. З 1923 р. у Варшаві Закордонне бюро УРДП видавало неперіодичний журнал «Трибуна України», на сторінках якого друкувалися праці К. Мацієвича про перспективи української еміграції, боротьбу за незалежність України та матеріали про українську еміграцію в Румунії. Позиція УРДП суттєво вплинула на членів ДЦ УНР щодо необхідності реформування Уряду УНР та створення єдиного національного центру еміграції [11, с. 47-48]. Основні програмні засади Закордонного Бюро партії знайшли своє відображення у платформі УРДП, прийнятій у липні-грудні 1923 р. та опублікованій на початку 1924 р. в Празі [57]. Друге видання платформи УРДП вийшло влітку 1926 р. в Празі [61, арк. 1-4зв].

У середині 1920-х рр. в Чехословаччині сформувався найбільший осередок УРДП. На червень 1925 р. в Празі партія налічувала 29 членів, Подебрадах - 20 [62, с. 258]. У лютому того ж року до цієї країни переїхав і К. Мацієвич, залишаючись до кінця міжвоєнного періоду лідером української еміграції в Румунії, головою ГДК та управи ФУТЛН². Друкований орган партії «Український вістник» публікував його статті та матеріали про соціальну структуру української еміграції в Румунії. К. Мацієвич належав до керівного складу Закордонного бюро УРДП (у 1933-1936 рр. його голова), публікував на сторінках Бюлетеня статті про діяльність партії, перспективи національно-визвольної боротьби, вироблення української державницької ідеології, тези доповідей на конференціях ЦК УРДП, виголошував на засіданнях празької групи партії доповіді про українську еміграцію в Румунії.

Після переїзду К. Мацієвича до Чехословаччини в Румунії не залишилося членів УРДП. Лише у 1933 р. за сприяння Костя Адріановича з Польщі до Румунії прибув член партії, інженер Д. Ліницький [63, арк. 18-19], який взяв активну участь у житті місцевої української еміграції, був членом керівних органів Української громади в Бухаресті, Товариства бувших вояків Армії УНР та ГДК, виголошував доповіді на академіях із вшанування пам'яті С. Петлюри, відзначення Дня проголошення незалежності України тощо.

Свою публічну політичну діяльність УРДП виявила через створений нею **Український республікансько-демократичний клуб (УРДК)** у Празі.

² У науковій літературі та енциклопедичних виданнях помилково датують переїзд К. Мацієвича до Чехословаччини 1923 р. Насправді того року його лише обрали професором Української господарської академії в Подебрадах, але оскільки він викладав дисципліни на старших курсах, то остаточно переїхав до Подебрад у лютому 1925 р.

Організація об'єднувала представників різних політичних середовищ, але основну масу її членів складали радикал-демократи. Статут Клубу, який підготували до затвердження у червні 1925 р., підписали члени ініціативної групи О. Білецький, К. Лоський, О. Лотоцький, О. Шульгин та А. Яковлів. Установчі збори організації відбулися 22 грудня 1925 р. До фундаторів УРДК належав і К. Мацієвич [64, арк. 93, 210].

Керівним органом Клубу була управа у складі голови, його заступників, членів, секретаря та скарбника. Очолювали організацію професори О. Лотоцький (1925-1928), К. Мацієвич (1928-1931) та М. Славінський (з 1931). Костя Адріановича обрали головою УРДК 26 жовтня 1928 р. Його кандидатуру запропонував О. Лотоцький, який переїжджав тоді до Варшави. З листопада 1929 р. по 1 березня 1930 р. К. Мацієвич перебував у відпустці, замість нього виконував обов'язки голови Клубу В. Садовський. З 14 квітня 1931 р. Кость Адріанович залишався заступником голови УРДК ще майже 5 років поспіль.

Структурними підрозділами Клубу в перші роки його існування були літературно-музична і військово-історична секції (відділи) та бюро праці. Періодично створювалися тимчасові комісії.

Загальна кількість членів Клубу постійно зростала. На початку 1926 р. їх було 38 осіб, 1927 р. - 83, 1928 р. - 94, 1929 р. - 133, 1930 р. - 146, 1931 р. - 151, 1932 р. - 153, 1933 р. - 159, 1934 р. - 161, 1936 р. - 163 особи [64, арк. 13, 38, 47, 93].

Головним завданням УРДК було здійснення культурної і політично-освітньої діяльності як для своїх членів, так і широкого загалу української еміграції. Організація влаштовувала академії, присвячені національним святкам, відомим подіям чи особам. У 1926-1935 рр. відбулася 41 академія, на яких виголошено 106 доповідей [64, арк. 2]. За час головування К. Мацієвича у Клубі зі вступним словом він виступав на академіях, присвячених 10-літтю ЧСР та 10-літтю відновлення УНР, 11-й і 12-й річницям проголошення самостійності України, 4-м роковинам смерті С. Петлюри, а також урочистих сходинах щодо 80-ліття від дня народження Президента ЧСР Т. Масарика, Шевченківському святі (1931), виголосив доповіді «Націоналізм С. Петлюри» (1929), «Є. Чикаленко як тип українського хлібороба» (1929), «Галущинський як громадський і політичний діяч» (1931), «С. Петлюра та сучасність» (1933), «IV Універсал у світлі сучасності» (1935).

У 1926-1935 рр. Клуб організував 83 товариські сходина, присвячені поточним проблемам української еміграції, міжнародному становищу, окремим особам і подіям. На них було виголошено 97 доповідей та рефератів [64, арк. 2]. К. Мацієвич виступав на такі теми: «Земельна справа на Україні» (1926), «Стан хліборобства на Україні» (1928), «Про діяльність О. Лотоцького до революції» (1928), «Роковини Т. Шевченка в українському життю» (1928), «Головна еміграційна рада та національний податок» (1930, співдоповідачі О. Шульгин та А. Яковлів), «Діяльність клубу за 5 років» (1931), щодо скликання «Українського національного конгресу» (1934), «Розподіл Росії - проблема нових держав на Близькому і Далекому Сході» (1934, співдоповідач М. Славінський), «Криза демократії» (1934, співдоповідачі І. Бочковський та В. Садовський).

Другим важливим завданням УРДК була участь у різноманітних сферах громадсько-політичного життя української еміграції. Клуб завжди підтримував заходи різних громадських організацій у загальнонаціональних справах. Це були акції щодо позначення української національності у «нансенівських паспортах», проти терору в Україні і «судового процесу у справі СВУ», щодо об'єднання еміграції і стягнення національного податку, захисту національних прав українців Східної Галичини, відзначення 30-літнього ювілею виникнення Революційної української партії, 50-літнього ювілею відомого українського поета Олександра Олеся, створення Комітету допомоги голодуючим в Україні та інші.

Третім завданням УРДК було працевлаштування своїх членів, випускників українських вищих шкіл та взагалі українців-емігрантів. З цією метою у 1927 р. Клуб відкрив бюро праці. У 1928-1935 р. його головою був К. Мацієвич. З 1927 р. по 1 січня 1936 р. бюро праці допомогло 318 особам, в тому числі було надано позички для переїзду в інші країни 25 особам, візи - 179, здобуто посади 114 особам. Найкраще справи йшли у 1927-1930 рр., коли позичками бюро скористалися 19 чоловік, візи отримала 171 особа, посади здобули 114 чоловік. Більшість тих, хто шукав роботу за межами ЧСР, прямували здебільшого до Польщі, а також до Бельгії, Румунії, Франції та США. У 1929 р. візи до Румунії було надано 3 особам, 1930 р. - 5 [64, арк. 84-85, 124-124зв; 65, с. 125-131].

За твердженням Президента УНР в екзилі М. Лівіцького, Уряд УНР в еміграції перебував під контролем таємної організації **Братство Української Державності** (БУД). Воно, на його думку, було «фактичним парламентарним тілом, яке існувало при Державному Центрі УНР». Братство з такою назвою було започатковане ще під час Української революції 1917-1921 рр. і продовжило своє існування в еміграції. В Україні керівником БУД був академік С. Єфремов, в еміграції - професор Б. Іваницький. В еміграції Братство мало свою організаційну структуру. В окремих місцевостях діяли громади БУД, які «часом навіть не зносилися між собою, будучи пов'язані взаємно проводом БУД». У середині 1930-х рр. у Варшаві існувало 4 такі громади, у Бухаресті, Каліші, Львові, Парижі, Подєбрадах та Празі - по одній. Раз на 2-3 роки відбувалися з'їзди представників громад, наприклад, у Відні, Карлсбаді та Празі, на яких звітували голова і члени Уряду УНР, визначалися його склад та головні напрямки діяльності. До складу БУД належало більше 100 осіб, в тому числі Голова Директорії, усі члени Уряду УНР, представники вищого військового командування колишньої Армії УНР та визначні діячі уенерівської еміграції, в тому числі в Румунії Д. Геродот [11, арк. 50-52] та К. Мацієвич [66]. 27 грудня 1946 р. на допиті в радянській в'язниці Г. Порохівський стверджував, що у 1932 або 1933 рр. К. Мацієвич пропонував йому вступити до таємної української організації, яка існувала з 1920 р. Імовірно, йшлося про БУД. Полковник відмовився. Він припускав, що до цієї організації належали найближчі соратники К. Мацієвича в Румунії В. Трепке, Д. Геродот (Івашина), О. Долинюк та І. Гаврилюк [67, арк. 49-53]. Зауважимо, що після відречення А. Лівіцького від посади Президента УНР у вересні 1939 р. її обійняв В. Прокопович. Було сформовано новий склад Уряду УНР в еміграції, до якого увійшов В. Трепке як «міністр без портфеля» [67, арк. 20-21].

Восени 1925 р. в Парижі почав виходити друкований орган ДЦ УНР в еміграції - тижневик «Тризуб» за редакцією одного з керівників УРДП В. Прокоповича. На сторінках тижневика друкувалися резолюції нарад членів ЦК УРДП, зокрема щодо трагічної смерті С. Петлюри й у справі державної позиції партії, статті провідних діячів української еміграції в Румунії К. Мацієвича, Д. Геродота, В. Трепке та інших. Нами виявлено близько 70 матеріалів (статті, кореспонденції, листи, звіти, інформації) за підписом: Дмитро Геродот, Дм. Геродот, Д. Недоля, Тутешній, Українтаг (Українське телеграфне агентство в Румунії, яке він очолював), криптонімами: Д. Г., Г. Більшість матеріалів про Румунію без зазначення авторства також належали перу Д. Геродота [68].

З метою розвитку українознавчих студій³ заходами ДЦ УНР на початку 1930 р. був створений **Український науковий інститут у Варшаві** (УНІ-В). 1928 р. міністр внутрішніх справ УНР в еміграції, один з лідерів УРДП, голова УРДК, член БУД О. Лотоцький спеціально для цього переїхав із Чехословаччини до Польщі, де працював на факультеті православної теології Варшавського університету. Саме завдяки його наполегливості і був створений УНІ-В. 7 лютого 1930 р. Рада Міністрів Польщі санкціонувала відкриття інституту. 13 березня того ж року Міністерство освіти і віросповідань затвердило його статут [69]. Першим його директором був О. Лотоцький (1930-1938), другим - А. Яковлів (1939), науковим секретарем - Р. Смаль-Стоцький, «діловим» секретарем - Є. Гловінський, членами - Б. Лепкий, В. Садовський, В. Соловій, С. Кіріченко та інші. Інститут мав три відділи: українського господарського і громадського життя, української політичної історії й історії української культури й її сучасного становища та історії церкви. Свою діяльність УНІ-В здійснював у формі семінарів та тимчасових комісій. Наприкінці 1930 - 1931 рр. керівником економічного семінару був К. Мацієвич (разом із В. Садовським). На засіданнях семінару виголошувалися доповіді та реферати. Серед них - «Аграрна криза» К. Мацієвича [70, с. 257-258]. На сторінках видань УНІ-В були опубліковані праці Костя Адріановича. Влітку 1930 і 1931 рр. на замовлення та за матеріальної підтримки УНІ-В заступник голови ГДК в Румунії В. Трепке здійснив 2 експедиції з метою з'ясування місць перебування гетьмана Івана Мазепи на території Румунії, про що був складений звіт і надані фотокартки [71, с. 3].

На відміну від Болгарії та Югославії, де так і не було створено багаторівневої мережі громадських організацій, підпорядкованої ДЦ УНР, у Румунії була вибудована стала організаційна структура української еміграції. Її первинною ланкою були місцеві легальні громадські організації у формі українських громад і товариств та неформальні групи (колонії). Наступною ланкою були центральні емігрантські організації, які діяли на території всієї країни і мали або свої філії, або одноосібних членів у регіонах Румунії. Це - ФУТЛН, СУЖЕР, ощадно-позичкове товариство «Згода» та ТБВА. Третьою

³ Тогочасна радянська періодика стверджувала, що «проект Українського Інституту в Варшаві треба визначити як показник збільшення протирадянської активності польського уряду на тлі поділу західньо-українського суспільства». Див.: *Лозинський М.* «Український Інститут» у Варшаві / М. Лозинський // Червоний шлях. – Харків, 1930. – № 2. – С. 174.

і найвищою ланкою був Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії. Він визначав основні напрямки діяльності еміграції у суспільно-політичній та культурно-освітній галузях та підпорядковувався Уряду та ДЦ УНР в еміграції. У справах військових емігранти-чоловіки, які служили в частинах Армії УНР, підпорядковувалися шефам - начальникам місцевих груп військових емігрантів, а ті - Г. Порохівському, який спочатку був комендантом усіх таборів інтернованих українських вояків, а потім головою Товариства бувших вояків Армії УНР в Румунії й одночасно представником військового міністра УНР у Румунії.

Отже, національно-демократичне середовище української еміграції в країнах Південно-Східної Європи було численним і впливовим. Найбільш активними і згуртованими прихильниками ідеї УНР були в Румунії, де Громадсько-допомоговий комітет, який об'єднував представників різних політичних таборів, цілком перебував під впливом ДЦ УНР. Його керівники К. Мацієвич, І. Гаврилюк, Д. Геродот, О. Долинюк та В. Трепке належали до Братства української державності. Представники національно-демократичного середовища діяли серед емігрантського загалу через НДМ УНР в Румунії і Посольство УНР в Болгарії та низку громадсько-політичних і наукових інституцій - Філію Українського товариства (прихильників) Ліги Націй, Українську радикально-демократичну партію (Закордонне бюро), Український республікансько-демократичний клуб, Українську головну еміграційну раду, Український науковий інститут у Варшаві. До керівних органів цих організацій входив лідер української еміграції в Румунії К. Мацієвич, деяких - Д. Геродот, Г. Порохівський, В. Трепке. В Болгарії й Югославії прихильники ДЦ УНР очолювали низку громадських організацій, проте через внутрішні суперечки між їхніми керівниками поступово втрачали вплив серед емігрантського загалу. У 1930-х рр. цим скористалися представники радикально-націоналістичного середовища у формі Організації українських націоналістів. Перспективними, на наш погляд, є дослідження впливу радикально-націоналістичного середовища на українську еміграцію в країнах Південно-Східної Європи.

1. *Трошинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трошинський. - К.: Інтел, 1994. - 259 с.

2. Політична історія України. XX століття: У 6 т. - Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В. П. Трошинський. - К., 2003. - 720 с.

3. *Піскун В.* Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття) / В. Піскун. - К.: МП «Леся», 2006. - 672 с.

4. *Козлитин В. Д.* Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В. Д. Козлитин. - Харьков: «РА», 1996. - 476 с.

5. *Guzun V.* (editor). Chestiunea refugiatilor de peste Nistru: documente diplomatice si ale serviciilor romane de informatii, 1919-1936. - Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2012.

6. *Guzun V.* Indezirabili: aspecte mediatice, umanitare si de securitate privind emigratia din Uniunea Sovietica in Romania interbelica. - Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2013.

7. *Guzun V.* (editor). Hnat Porohivski: asul ucrainean al Serviciului Special de Informatii. - Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2013.

8. *Власенко В. М.* Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи / В. М. Власенко // Сумський історико-архівний журнал. - 2015. - № XXV. - С. 56-67.

9. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. - К.: Філософ. і соціолог. думка, 1992. - 272 с.
10. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920-1992 / Упор. В. Яблонський. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2012. - 840 с.
11. *Лівицький М. А.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. А. Лівицький. - Мюнхен; Філадельфія: Вид-во Укр. інформ. бюро, 1984. - 72 с.
12. Нариси з історії дипломатії України / За ред. В. А. Смолія. - К.: Альтернативи, 2001. - 736 с.
13. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. - Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. - 128 с.
14. *Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. - К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. - Т. 4. - 704 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО), ф. 4465, оп. 1, спр. 157.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 1311.
17. ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 1735.
18. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - К.: Парламентське вид-во, 2008. - 928 с.
19. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чебогаріва) / Вст. стаття: В. Сідак. - К.: Темпора, 2003. - 288 с.
20. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 262.
21. З подорожі В. Прокоповича. *Н. В Софії* // Тризуб. - 1930. - Ч. 33. - С. 12-13.
22. ЦДАГО, ф. 269, оп. 3, спр. 124.
23. *Смуток В.* З подорожі В. Прокоповича // Тризуб. - 1930. - Ч. 34. - С. 12-15.
24. *Шульгин О.* Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. - Париж: Меч, 1934. - 352 с.
25. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 103.
26. *Хозар.* З подорожі В. Сальського. Румунія // Тризуб. - 1931. - Ч. 31-32. - С. 19.
27. *Смуток В.* З подорожі В. Сальського. В Журжі // Тризуб. - 1931. - Ч. 33. - С. 20-21.
28. Болгарія. Софія // Незалежність. - Софія, 1931. - Ч. 16-17 (15 жовтня). - С. 3-4.
29. Про це й те // Розбудова нації. - Прага, 1931. - Ч. 7-8 (липень-серпень). - С. 197-198.
30. *Незалежний.* З подорожі В. Сальського. В Болгарії // Тризуб. - 1931. - Ч. 34. - С. 24-26.
31. *Спілка.* З подорожі В. Сальського // Тризуб. - 1931. - Ч. 35. - С. 13-17.
32. *Геродот Д.* З подорожі В. Сальського. Букарешт (Румунія) // Тризуб. - 1931. - Ч. 37. - С. 11-18.
33. *Однорічник.* З подорожі В. Сальського. В Бакеу (Румунія) // Тризуб. - 1931. - Ч. 38. - С. 11-13.
34. *Картилівський Г.* Лист із Софії // Тризуб. - 1932. - Ч. 18-19. - С. 33-34.
35. *Мангачев П.* Українська еміграція в Б'юларія през периода между двете световни войни (1918 г. - 1944 г.) / П. Мангачев. - Софія: Колбис, 2011. - 321 с.
36. *Г. Д.* Подорож проф. О. Шульгина // Тризуб. - 1932. - Ч. 48. - С. 15-17.
37. З подорожі О. Шульгина // Тризуб. - 1932. - Ч. 49. - С. 11-13.
38. *Плав'юк М.* Пізнаваймо наше минуле // Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти / В. С. Сідак, Т. В. Вронська. - К.: Темпора, Вид-во Нац. академії СБ України, 2003. - С. 3-6.
39. *Прохода В.* Українська військова еміграція в Чехословаччині // Табор. - Варшава, 1935. - Ч. 24. - С. 18-24.
40. *Прохода В.* Українська військова еміграція в Чехословаччині // Табор. - Варшава, 1935. - Ч. 25. - С. 38-44.
41. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 268.
42. *Власенко В.* Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919-1923 рр.) / В. Власенко // Пам'ятки: археографічний щорічник. - Т. 8. - К., 2008. - С. 129-160.
43. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 298.
44. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 267.
45. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 261.
46. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 269.
47. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 273.
48. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 274.
49. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 272.
50. Архив Югославије (АЈ), ф. 74, фасц. 21, ј. о. 37.
51. *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В. Павленко; Ін-т історії України НАНУ. - К., 1995. - 224 с.

52. Сідак В. Спецслужба держави без території : люди, події, факти / В. Сідак, Т. Вронська. - К.: Темпора; Вид-во Нац. академії СБУ, 2003. - 240 с.
53. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 5, спр. 26440, т. 1, 396 арк.
54. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 275.
55. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277а.
56. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 276.
57. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 270.
58. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282.
59. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277.
60. Платформа Української Радикально-Демократичної партії (с.-ф.) / На правах рукопису. - Прага, [1924]. - 20 с.
61. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 1058.
62. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття - 1939 рік) / В.В. Стрілець. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. - 361 с.
63. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 104.
64. ЦДАВО, ф. 4376, оп. 1, спр. 2.
65. Власенко В. Кость Мацієвич і Український республікансько-демократичний клуб у Празі / В. Власенко // Студії з архівної справи та документознавства. - К., 2007. - Т. 15. - С. 125-131.
66. Білоконь С. Справа «Спілки визволення України» й перспективи її дальшого вивчення. Додаток ч. 2. Лист Миколи Лівичького до К. Туркала від 5 серпня 1975 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Terror/SpilkaVyzvolUkr/Appendix2.html>
67. ГДА СБУ, ф. 5, спр. 26440, т. 2, 340 арк.
68. Власенко В. Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб» / В. Власенко // Вісник Центрального державного архіву зарубіжної українки. - Кам'янець-Подільський, 2012. - Вип. 1. - С. 98-109.
69. Národní archiv České republiky (NAČR), f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 19, inv. № 522.
70. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / E. Wiszka. - Toruń: Wyd-wo MADO, 2005. - 752 s.
71. Тренке В. Сліди і пам'ятки гетьмана Івана Мазепи в Румунії / В. Тренке // Тризуб. - 1932. - Ч. 36. - С. 3-10.

References

1. Troshhyn's'kyj V. P. Mizhvojenna ukrai'ns'ka emigracija v Jevropi jak istorychne i social'no-politychne javyshhe / V. P. Troshhyn's'kyj. - K.: Intel, 1994. - 259 s.
2. Politychna istorija Ukrai'ny. HH stolittja: U 6 t. - T. 5: Ukrai'nci za mezhamy URSR (1918-1940) / Kerivnyk tomu V. P. Troshhyn's'kyj. - K., 2003. - 720 s.
3. Piskun V. Politychnyj vybir ukrai'ns'koj' emigracij' (20-ti roky HH stolittja) / V. Piskun. - K.: MP «Lesja», 2006. - 672 s.
4. Kozlitiń V. D. Russkaya i ukraïnskaya emigratsiya v Jugoslavii (1919-1945 gg.) / V. D. Kozlitiń. - Khar'kov: "RA", 1996. - 476 s.
5. Guzun V. (editor). Chestiunea refugiatilor de peste Nistru: documente diplomatice si ale serviciilor romane de informatii, 1919-1936. - Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2012.
6. Guzun V. Indezirabilii: aspecte mediatice, umanitare si de securitate privind emigratia din Uniunea Sovietica in Romania interbelica. - Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2013.
7. Guzun V. (editor). Hnat Porohivski: asul ucrainean al Serviciului Special de Informatii. - Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2013.
8. Vlasenko V. M. Konservatyvno-get'mans'ke seredovyshhe mizhvojennoi' ukrai'ns'koj' emigracij' v krai'nah Pivdenno-Shidnoi' Jevropy / V. M. Vlasenko // Sums'kyj istoryko-arhivnyj zhurnal. - 2015. - № HHV. - S. 56-67.
9. Konstytucijni akty Ukrai'ny. 1917-1920. Nevidomi konstytucij' Ukrai'ny. - K.: Filos. i sociolog. dumka, 1992. - 272 s.
10. Ukrai'ns'kyj parlamentaryzm na emigracij'. Derzhavnyj centr UNR: dokumenty i materialy. 1920-1992 / Upor. V. Jablons'kyj. - K.: Vyd-vo im. Oleny Teligy, 2012. - 840 s.
11. Livyc'kyj M. A. DC UNR v ekzyli mizh 1920 i 1940 rokamy / M. A. Livyc'kyj. - Mjunhen; Filadel'fija: Vyd-vo Ukr. inform. bjuro, 1984. - 72 s.

12. Narysy z istorii' dyplomatii' Ukrainy / Za red. V. A. Smolija. - K.: Al'ternatyvy, 2001. - 460 s.
13. Lysty Kostja Macijevycha do Symona Petljury (1920-1923 rr.) / Uporjad., vstup. stat'tja ta komentari V. Vlasenka. - Sumy: FOP Nataluha A. S., 2009. - 128 s.
14. Petljura S. Statti. Lysty. Dokumenty. - K.: PP Sergijchuk M. I., 2006. - T. 4. - 704 s.
15. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja (CDAVO), f. 4465, op. 1, spr. 157.
16. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy (CDAGO), f. 1, op. 20, spr. 1311.
17. CDAGO, f. 1, op. 20, spr. 1735.
18. Ukrain's'ka politychna emigracija 1919-1945: Dokumenty i materialy. - K.: Parlaments'ke vydvo, 2008. - 928 s.
19. Vyzvol'ni zmagannja ochyma kontrozvidnyka (Dokumental'na spadshhyna Mykoly Chebotariva) / Vst. stat'tja: V. Sidak. - K.: Tempora, 2003. - 288 s.
20. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 262.
21. Z podorozhi V. Prokopovycha. N. V Sofii' // Tryzub. - 1930. - Ch. 33. - S. 12-13.
22. CDAGO, f. 269, op. 3, spr. 124.
23. Smutok V. Z podorozhi V. Prokopovycha // Tryzub. - 1930. - Ch. 34. - S. 12-15.
24. Shul'gyn O. Bez terytorii'. Ideologija ta chyn Urjadu UNR na chuzhyni. - Paryzh: Mech, 1934. - 352 s.
25. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 103.
26. Hozar. Z podorozhi V. Sal's'kogo. Rumunija // Tryzub. - 1931. - Ch. 31-32. - S. 19.
27. Smutok V. Z podorozhi V. Sal's'kogo. V Zhurzhi // Tryzub. - 1931. - Ch. 33. - S. 20-21.
28. Bolgarija. Sofija // Nezalezhnist'. - Sofija, 1931. - Ch. 16-17 (15 zhovtnja). - S. 3-4.
29. Pro ce jte // Rozbudova nacii'. - Praga, 1931. - Ch. 7-8 (lypen'-serpen'). - S. 197-198.
30. Nezalezhnyj. Z podorozhi V. Sal's'kogo. V Bolgarii' // Tryzub. - 1931. - Ch. 34. - S. 24-26.
31. Spilka. Z podorozhi V. Sal's'kogo // Tryzub. - 1931. - Ch. 35. - S. 13-17.
32. Gerodot D. Z podorozhi V. Sal's'kogo. Bukaresht (Rumunija) // Tryzub. - 1931. - Ch. 37. - S. 11-18.
33. Odnorichnyk. Z podorozhi V. Sal's'kogo. V Bakeu (Rumunija) // Tryzub. - 1931. - Ch. 38. - S. 11-13.
34. Karpylivs'kyj G. Lyst iz Sofii' // Tryzub. - 1932. - Ch. 18-19. - S. 33-34.
35. Mangachev P. Ukrain's'ka emigratsiya v Bulgarija prez perioda mezhdv dvete svetovni vojni (1918 g. - 1944 g.) / P. Mangachev. - Sofija: Kolbis, 2011. - 321 s.
36. G. D. Podorozh prof. O. Shul'gyna // Tryzub. - 1932. - Ch. 48. - S. 15-17.
37. Z podorozhi O. Shul'gyna // Tryzub. - 1932. - Ch. 49. - S. 11-13.
38. Plav'juk M. Piznavajmo nashe mynule // Sidak V. S. Specluzhba derzhavy bez terytorii': ljudy, podii', fakty / V. S. Sidak, T. V. Vrons'ka. - K.: Tempora, Vyd-vo Nac. akademii' SB Ukrainy, 2003. - S. 3-6.
39. Prohoda V. Ukrain's'ka vijs'kova emigracija v Chehoslovachchyni // Tabor. - Varshava, 1935. - Ch. 24. - S. 18-24.
40. Prohoda V. Ukrain's'ka vijs'kova emigracija v Chehoslovachchyni // Tabor. - Varshava, 1935. - Ch. 25. - S. 38-44.
41. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 268.
42. Vlasenko V. Dokumenty i materialy Nadzvychajnoi' dyplomatychnoi' misii' UNR v Rumunii' (1919-1923 rr.) / V. Vlasenko // Pam'jatky: arheografichnyj shhorichnyk. - T. 8. - K., 2008. - S. 129-160.
43. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 298.
44. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 267.
45. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 261.
46. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 269.
47. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 273.
48. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 274.
49. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 272.
50. AJ, f. 74, fasc. 21, j. o. 37.
51. Pavlenko V. Ukrain's'ko-bolgars'ki vzajemny 1918-1939 rr. / V. Pavlenko; In-t istorii' Ukrainy NANU. - K., 1995. - 224 s.
52. Sidak V. Specluzhba derzhavy bez terytorii': ljudy, podii', fakty / V. Sidak, T. Vrons'ka. - K.: Tempora; Vyd-vo Nac. akademii' SBU, 2003. - 240 s.
53. Galuzevyj derzhavnyj arhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (GDA SBU), f. 5, spr. 26440, t. 1, 396 ark.
54. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 275.

55. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 277a.
 56. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 276.
 57. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 270.
 58. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 282.
 59. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 277.
 60. Platforma Ukrai'ns'koi' Radykal'no-Demokratychnoi' partii' (s.-f.) / Na pravah rukopysu. - Praga, [1924]. - 20 s.
 61. CDAVO, f. 4465, op. 1, spr. 1058.
 62. Strilec' V. V. Ukrai'ns'ka radykal'no-demokratychna partija: vytoky, ideologija, organizacija, dijalt'nist' (kinec' HIIH stolittja - 1939 rik) / V.V. Strilec'. - K.: VPC «Kyj'vs'kyj universytet», 2002. - 361 s.
 63. CDAGO, f. 269, op. 2, spr. 104.
 64. CDAVO, f. 4376, op. 1, spr. 2.
 65. Vlasenko V. Kost' Macijevyx i Ukrai'ns'kyj respublikans'ko-demokratychnyj klub u Prazi / V. Vlasenko // Studii' z arhivnoi' spravvy dokumentoznavstva. - K., 2007. - T. 15. - S. 125-131.
 66. Bilokon' S. Sprava «Spilky vyzvolennja Ukrai'ny» j perspektyvy i'i' dal'shogo vyvchennja. Dodatok ch. 2. Lyst Mykoly Livyc'kogo do K. Turkala vid 5 serpnja 1975 r. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.s-bilokin.name/Terror/SpilkaVyzvolUkr/Appendix2.html>
 67. GDA SBU, f. 5, spr. 26440, t. 2, 340 ark.
 68. Vlasenko V. Publikacii' Dmytra Gerodota na storinkah paryz'kogo tyzhnevnyka «Tryzub» / V. Vlasenko // Visnyk Central'nogo derzhavnogo arhivu zarubizhnoi' ukrai'nyky. - Kamjanec'-Podil's'kyj, 2012. - Vyp. 1. - S. 98-109.
 69. Národní archiv České republiky (NAČR), f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 19, inv. № 522.
 70. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / E. Wiszka. - Toruń: Wyd-wo MADO, 2005. - 752 s.
 71. Trepke V. Slidy i pam'jatky get'mana Ivana Mazepy v Rumunii' / V. Trepke // Tryzub. - 1932. - Ch. 36. - S. 3-10.

Власенко В. М., Гузун В.

доцент, кандидат исторических наук, заведующий кафедры теории и истории государства и права Сумского государственного университета (Украина). ScopusAuthor ID: 563-3026-3000
 кандидат исторических наук, Румынская академия, Министерство иностранных дел Румынии

НАЦИОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ СРЕДА МЕЖВОЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЭМИГРАЦИИ В СТРАНАХ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Охарактеризована национально-демократическая среда украинской политической эмиграции в трех балканских странах - Болгарии, Румынии и Югославии. Определены основные структурные единицы эмигрантского движения сторонников УНР в этом регионе Европы - украинские громады и комитеты. Проанализирована деятельность общественно-политических и научных институтов, через которые сторонники Государственного Центра УНР действовали в эмигрантской среде - Братство украинской государственности, Зарубежное бюро Украинской радикально-демократической партии, Украинский республиканско-демократический клуб, Украинская главная эмиграционная рада, Украинский научный институт в Варшаве. Рассмотрены взаимоотношения национально-демократической среды украинской эмиграции с государственными институтами Польши и стран-реципиентов региона.

Ключевые слова: Болгария, Братство украинской государственности, Государственный центр УНР, политическая среда, Румыния, украинская эмиграция, Украинская радикально-демократическая партия, Украинский республиканско-демократический клуб, Югославия.

Vlasenko V. M., Guzun V.

PhD (History), Associate Professor, Sumy State University (Ukraine). ScopusAuthor ID: 563-3026-3000

PhD (History), Romanian Academy; Ministry of Foreign Affairs (Romania)

THE NATIONAL-DEMOCRATIC ENVIRONMENT OF INTERWAR UKRAINIAN EMIGRATION IN SOUTH-EASTERN EUROPE

In three Balkan countries, Bulgaria, Romania and Yugoslavia, in the period between

the First and Second World Wars, the national democratic environment, represented by the State Center of Ukrainian National Republic (UNR), was the most influential and numerous among Ukrainian political emigration. His representative in Romania was Professor K. Matsievich, the head of the extraordinary diplomatic mission of the UNR, Branch of the Ukrainian Society (supporters of the League of Nations and the Public Assisting Committee in this country). In 1939, V. Trepke, Deputy Chief of Public and Assisting Committee, became the member of the Government of the UNR in emigration. Representatives of the Government of the UNR in Bulgaria were M. Parashchuk and Ya. Malinovsky, representatives of the Minister of Military Affairs of the UNR (in exile) in Romania - Colonel H. Porokhivsky, in the Balkans (Bulgaria, Yugoslavia) and in Turkey - Lieutenant V. Fylonovych. Poland provided the financial support to the Government of the UNR in exile, its representatives and public organizations of emigration in recipient countries.

The majority of members of the Government of the UNR at the time of emigration and before World War II were members of the Ukrainian Radical and Democratic Party (URDP) that has managed to build its network in Austria, Poland and Czechoslovakia in the interwar period. In Romania, it was represented first by K. Matsievich, and then by D. Levitsky. K. Matsievich was a member by the Central Committee, and in the 1930s he headed the Foreign Office. The periodical press of the party published articles of K. Matsievich about emigration in Romania. Offices of URDP did not exist in Bulgaria and Yugoslavia.

USDP carried out its public political work through the Ukrainian Republican Democratic Club in Prague. It brought together representatives of different political environments, but most members were the radical democrats. In 1928-1931, K. Matsievich was the Chairman of the council, after 1931 - Deputy Chairman. In addition to social, political, cultural and educational actions of emigration, the Club was engaged in the employment of its members, graduates of Ukrainian high schools and immigrants, including in Romania. K. Matsievich led Labour Bureau that was specially created for this purpose.

In exile, the government of the UNR was under the control of the Secret Brotherhood of Ukrainian Statehood. In Ukraine, it was headed by Academician S. Yefremov, in exile - Professor B. Ivanitsky. The Brotherhood had an organizational structure. In the mid-1930s, its local branches-communities opened in Warsaw, Bucharest, Kalisz, Lviv, Paris, Prague and Podebrady. The Brotherhood included more than 100 people, including Chairman of the Directory, all members of the UNR Government, representatives of the top military commanders of former UNR Army and prominent figures of the UNR emigration, I. Gavrilyuk, D. Herodot (Ivashina), K. Matsievich and V. Trepke (Romania).

Representatives of the national democratic environment of Ukrainian emigration in South-Eastern Europe participated in conferences of the Ukrainian Chief Emigration Council in 1929, 1932 and 1934 in Prague. D. Herodot, K. Matsievich and V. Fylonovych were members of the administrative board.

The leader of Ukrainian political emigration in Romania K. Matsievich collaborated with Ukrainian Scientific Institute in Warsaw (UNI-W), which supported and substantiated the ideas of the UNR. In 1930-1931, he led the economic seminar of the Institute. At the meetings, he delivered reports and published scientific works about Ukrainian emigration in Romania. In 1930 and 1931, V. Trepke made two expeditions, with the material support UNI-W, to determine where Ivan Mazepa stayed in Romania.

The most active and united adherents of the idea of the UNR were in Romania, where the Public and Assisting Committee united representatives of different political camps. In Bulgaria and Yugoslavia, its supporters headed a number of public organizations, but internal disputes gradually led to the loss of influence in the emigre environment.

Keywords: Bulgaria, Brotherhood of Ukrainian Statehood, the State Center of the UNR, political environment, Romania, Ukrainian emigration, Ukrainian Radical and Democratic Party, Ukrainian Republican and Democratic Club, Yugoslavia.